Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

ISHLAB CHIQARISH XARAJATLARINI SAMARALI BOSHQARISHNING NAZARIY ASOSLARI

Allayorova Mardona Umid qizi
TTYeSI Iqtisodiyot yo‘nalishi talabasi
m.allayarova2006@gmail.com
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20339252

Annotatsiya. Mazkur maqolada ishlab chiqarish xarajatlarini samarali boshqarishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilingan. Ishlab chiqarish jarayonida yuzaga keladigan xom ashyo, yoqilg‘i-energiya resurslari, mehnat resurslari, amortizatsiya ajratmalari hamda boshqa operatsion xarajatlarning korxona iqtisodiy samaradorligiga ta’siri yoritilgan. Shuningdek, mahsulot tannarxini aniqlash va uni pasaytirish orqali korxona rentabelligini oshirish, ichki rezervlarni aniqlash hamda raqobatbardoshlikni kuchaytirish masalalari ko‘rib chiqilgan. Maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida xarajatlarni optimallashtirish, energiya tejovchi texnologiyalar va raqamli monitoring tizimlaridan foydalanishning afzalliklari asoslab berilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, xarajatlarni puxta tahlil qilish va resurslardan samarali foydalanish korxonaning moliyaviy barqarorligi hamda uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanishini ta’minlovchi muhim omillardan biri ekanligi aniqlangan.
Kalit so‘zlar: ishlab chiqarish xarajatlari, tannarx, iqtisodiy samaradorlik, xarajatlarni boshqarish, raqamli iqtisodiyot, rentabellik, resurslardan samarali foydalanish, raqobatbardoshlik, boshqaruv hisobi, energiya tejovchi texnologiyalar, xarajatlarni optimallashtirish, korxona iqtisodiyoti.

Аннотация. В данной статье проанализированы теоретические и практические аспекты эффективного управления производственными затратами. Освещено влияние сырья, топливно-энергетических ресурсов, трудовых ресурсов, амортизационных отчислений, а также других операционных расходов, возникающих в процессе производства, на экономическую эффективность предприятия. Кроме того, рассмотрены вопросы повышения рентабельности предприятия за счёт определения и снижения себестоимости продукции, выявления внутренних резервов и усиления конкурентоспособности. В статье обоснованы преимущества оптимизации затрат, использования энергосберегающих технологий и цифровых систем мониторинга в условиях цифровой экономики. По результатам исследования установлено, что тщательный анализ затрат и эффективное использование ресурсов являются одними из важнейших факторов обеспечения финансовой устойчивости предприятия и его долгосрочного экономического развития.
Ключевые слова: производственные затраты, себестоимость, экономическая эффективность, управление затратами, цифровая экономика, рентабельность, эффективное использование ресурсов, конкурентоспособность, управленческий учет, энергосберегающие технологии, оптимизация затрат, экономика предприятия.

Abstract. This article analyzes the theoretical and practical aspects of effective production cost management. The impact of raw materials, fuel and energy resources, labor resources, depreciation expenses, and other operational costs arising in the production process on the economic efficiency of an enterprise is highlighted. In addition, the issues of increasing enterprise profitability through determining and reducing product cost, identifying internal reserves, and strengthening competitiveness are discussed. The article substantiates the advantages of cost optimization, the use of energy-saving technologies, and digital monitoring systems in the context of the digital economy. According to the research results, it was determined that comprehensive cost analysis and efficient use of resources are

among the key factors ensuring the financial stability and long-term economic development of an enterprise.

Keywords: production costs, product cost, economic efficiency, cost management, digital economy, profitability, efficient use of resources, competitiveness, management accounting, energy-saving technologies, cost optimization, enterprise economics.

Mahsulot ishlab chiqarish bilan shug‘ullanuvchi xo‘jalik yurituvchi subyektlar iqtisodiy faoliyatining murakkabligi, ko‘p omilliligi va o‘zaro bog‘liqlikda kechishi ularning barqaror rivojlanishini ta’minlashda resurslar va xarajatlarni oqilona boshqarishni talab qiladi. Ishlab chiqarish jarayonida yuzaga keladigan har xil xarajat turlari korxonaning umumiy daromadiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi va ularning iqtisodiy samaradorlikka ta’siri chuqur o‘rganilishi lozim. Mahsulot ishlab chiqarishga ixtisoslashgan har qanday xo‘jalik yurituvchi subyektning iqtisodiy faoliyati o‘z mohiyatiga ko‘ra ko‘p omilli va murakkab xarakterga ega bo‘lib, uning barqaror ishlashi bir qator resurslar va xarajat turlarining oqilona boshqaruviga bevosita bog‘liqdir. Xususan, ishlab chiqarish jarayoni samaradorligini belgilovchi asosiy omillar qatorida xom ashyo va materiallar, yoqilg‘i-energiya resurslari, ishlab chiqarish vositalari, mehnat resurslari, ularning ish haqi, soliq va boshqa majburiy to‘lovlar, amortizatsiya ajratmalari hamda boshqa operatsion va doimiy xarajatlar muhim o‘rin egallaydi. Mazkur resurslar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik va ularning korxona daromadiga ko‘rsatadigan ta’siri ishlab chiqarish faoliyatini rejalashtirishda va iqtisodiy samaradorlikni ta’minlashda asosiy rol o‘ynaydi. Shuningdek, xarajatlar tuzilmasini chuqur tahlil qilish, ularni maqbullashtirish yo‘llarini aniqlash, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish orqali ishlab chiqarish tannarxini pasaytirish va raqobatbardoshlikni ta’minlash mumkin. Shu boisdan ham, ishlab chiqarish faoliyatining iqtisodiy asoslarini chuqur o‘rganish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega bo‘lib, bu yo‘nalishda olib boriladigan tadqiqotlar korxona iqtisodiy strategiyasini shakllantirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

Ishlab chiqarish jarayoni samaradorligiga ta’sir ko‘rsatuvchi omillar orasida xom ashyo va materiallar, yoqilg‘i-energiya manbalari, ishlab chiqarish fondlari, mehnat resurslari, soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlar, amortizatsiya ajratmalari, shuningdek operatsion va doimiy xarajatlar muhim o‘rin tutadi. Bu xarajatlarning o‘zaro uyg‘unlashuvi ishlab chiqarish natijalari va daromad ko‘rsatkichlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu xarajatlarning umumiy miqdorini hisobga olish va tahlil qilish uchun ular pul ifodasida yagona ko‘rsatkichga – tannarxga keltiriladi. Bugungi raqamli iqtisodiyot sharoitida mahsulot tannarxi korxonaning ishlab chiqarish va xo‘jalik faoliyatining asosiy ko‘rsatkichlaridan biri hisoblanadi.

Tannarxni aniqlash ishlab chiqaruvchi korxona uchun bir qator muhim iqtisodiy va boshqaruviy afzalliklarni taqdim etadi. Avvalo, bu jarayon ishlab chiqarish rejasining bajarilishi hamda uning o‘zgarish dinamikasini tizimli tahlil qilish imkonini yaratadi. Shuningdek, mahsulot nomenklaturasi bo‘yicha rentabellik darajasini aniqlash, tannarxni pasaytirish bo‘yicha ichki rezervlarni aniqlash hamda ulgurji narx siyosatini shakllantirishda zarur asos bo‘lib xizmat qiladi. Bundan tashqari, ishlab chiqarish tannarxining aniq hisoblab chiqilishi iqtisodiy samaradorlikni baholash, yangi texnologiyalar, zamonaviy uskunalar, tashkiliy va texnik yangiliklarni joriy etish bo‘yicha ratsional qarorlar qabul qilishga zamin yaratadi. Ayniqsa, yangi mahsulot turlarini ishlab chiqarish masalalarida asosli iqtisodiy hisob-kitoblarga tayanilgan holda investitsion va ishlab chiqarish qarorlarini qabul qilish imkonini beradi.

Ishlab chiqarilgan mahsulot (ish yoki xizmat) bo‘yicha ketgan umumiy xarajatlar yig‘indisi pul ifodasida tannarx ko‘rinishida ifodalanadi. Raqamli iqtisodiyotda tannarx asosiy iqtisodiy ko‘rsatkichlardan biri bo‘lib, u orqali mahsulotning bozordagi raqobatbardoshligi, korxona foydadorligi va moliyaviy barqarorligi aniqlanadi.

Rejalashtirilgan va haqiqiy xarajatlar o‘rtasidagi farqlarni aniqlash orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirish imkonini beruvchi ichki zaxiralarni aniqlash mumkin. Bunda, statistik tahlil vositalari bilan bir qatorda, boshqaruv hisoboti va operatsion moliyaviy tahlil usullaridan foydalanish maqsadga muvofiq.

Tannarxni boshqarish – bu faqat uni hisoblash emas, balki uni pasaytirishga qaratilgan strategik qarorlar qabul qilishni ham o‘z ichiga oladi. Xarajatlarni puxta tahlil qilish, resurslardan foydalanish samaradorligini baholash va ortiqcha sarflarni bartaraf etish orqali mahsulot rentabelligini oshirish mumkin. Ayniqsa, energiya tejamkor texnologiyalar, chiqindilarni qayta ishlash tizimlari va raqamli monitoring tizimlaridan foydalanish xarajatlarni sezilarli darajada kamaytiradi. Bugungi raqamli iqtisodiyot muhitida xarajatlarni samarali boshqarish va optimallashtirish nafaqat zarur, balki korxonaning barqarorligi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lib qoldi. Xarajatlarni puxta nazorat qila oladigan tashkilotlar innovatsiyalarni joriy etish, marketing strategiyalarini kuchaytirish va biznesni kengaytirishga yo‘naltirilgan investitsiyalarni amalga oshirish uchun kengroq imkoniyatlarga ega bo‘ladi. Natijada, mahsulotlar sifati yaxshilanadi, bozor ulushi oshadi hamda kompaniyaning obro‘yi kuchayadi.

Xarajatlarni kamaytirish quyidagi ijobiy natijalarga olib keladi:
- Korxona daromadlarining oshishi;
- Bozordagi raqobatbardoshlikning kuchayishi;
- Innovatsion loyihalarga ko‘proq sarmoya ajratish imkoniyati;
- Mahsulot sifati va mijozlar ehtiyojini yanada to‘liq qondirish imkoniyati;
- Xodimlar uchun qulay mehnat sharoitlarini yaratish va motivatsiyani oshirish.

Resurslarni tejash va xarajatlarni kamaytirish nafaqat moliyaviy jihatdan foyda keltiradi, balki raqobatbardosh bozor sharoitida omon qolish uchun muhim strategiya hisoblanadi. Masalan, energiya tejaydigan texnologiyalardan foydalanadigan kompaniyalar energiya xarajatlarini 20% dan 30% gacha kamaytiradi. Chiqindilarni qayta ishlash tizimlarining joriy etilishi yirik ishlab chiqaruvchilarga chiqindilarni yo‘q qilish xarajatlarini 15-20%ga kamaytirishga imkon beradi. Shuningdek xodimlarning ish vaqti va ish jarayonini to‘g‘ri tashkil etish ham juda muhim. Chunki agar xodimning ish haqi vaqtbay shaklida bo‘lsa unda ishlab chiqarishni ko‘payishi yoki kamayishi uning uchun unchalik katta ahamiyat kasb etmaydi.

Xulosa qilib aytganda, ishlab chiqarish xarajatlarini tahlil qilish va ularni oqilona boshqarish bugungi kunda korxonaning moliyaviy barqarorligi va raqobatbardoshligini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Resurslardan samarali foydalanish, ichki imkoniyatlarni safarbar etish va raqamli texnologiyalarni joriy qilish orqali xarajatlarni maqbullashtirish nafaqat foyda olishni ta’minlaydi, balki uzoq muddatli iqtisodiy strategiyani ishlab chiqishda ham asos bo‘lib xizmat qiladi. Xarajatlar foydaning asosiy cheklovchisi bo‘lib, ishlab chiqarish hajmi va samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli korxona rahbariyati har qanday qaror qabul qilishdan oldin mavjud xarajatlarni va ularning istiqboldagi qiymatini chuqur tahlil qilishi shart.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni. – Toshkent, 2020.
2. Abdukarimov B. Korxona iqtisodiyoti. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 320 b.
3. Qosimova M. Boshqaruv hisobi. – Toshkent: IQTISOD-MOLIYA, 2022. – 280 b.
4. Samuelson P. Economics. – New York: McGraw-Hill, 2019. – 720 p.

5. Porter M. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. – New York: Free Press, 2008. – 592 p.
6. Rasulova Sh.X. Ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishning iqtisodiy ahamiyati va uni to‘g‘ri hisobga olish zaruriyati // ORIENS. – 2024. – №3. – B. 713–718.
7. Kotler P. Marketing Management. – London: Pearson Education, 2017. – 816 p.
8. Drucker P. Management Challenges for the 21st Century. – New York: Harper Business, 2001. – 224 p.
9. Saidova G. Iqtisodiy tahlil asoslari. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2021. – 256 b.
10. Mankiw N. Gregory Principles of Economics. – Boston: Cengage Learning, 2021. – 880 p.